

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO IZSELJEVANJA IZ BENEŠKE SLOVENIJE: PRIMER OBČINE SOVODNJE/SAVOGNA

Aleksej Kalc

COBISS 1.01

PREDGOVOR

Pričujoči prispevek je sad skupinskega dela. Oslanja se na izsledke raziskave, ki jo je izvedla zgodovinska skupina na Mladinskem raziskovalnem taboru »Sovodnje 96«.¹ Takrat je bilo že tretjič, da so mladinski raziskovalni tabori med zamejskimi Slovenci v Italiji, ob svojih periodičnih vračanjih v Benečijo, imeli na programu izseljensko tematiko.² Izbira je pogojena s pomembnostjo izseljenstva v zgodovini Beneške Slovenije vse do današnjih dni, pojava, brez katerega ni mogoče razumeti ne preteklosti ne sedanjosti tega dela slovenskega etničnega ozemlja. Smoter mladinskih raziskovalnih taborov med Slovenci v Italiji je spoznavanje raznih sestavin manjšinske stvarnosti z uvajanjem mladih v metodike ter postopke raziskovalnega dela v neposrednem stiku s »predmetom« opazovanja. Da bi čim bolj zadostila tema namenoma (tako v vsebinskem kot v didaktičnem smislu), si je v Sovodnjah zgodovinska skupina zastavila dva cilja: poskus prikaza strukture in tipologije izseljenskih gibanj v letih pred in po prvi svetovni vojni na podlagi občinskega arhivskega gradiva ter terensko raziskavo o pomenu, ki ga je imela izseljenska izkušnja v življenju posameznika in skupnosti. Enakega tematskega in metodološkega nastavka se drži tudi ta sestavek.

OBČINA SOVODNJE V BENEŠKOSLOVENSKEM IZSELJENSKEM KONTEKSTU

Izseljevanje iz Benečije – in z njim tisto iz občine Sovodnje – se v splošnih zgodovinskih obrisih ujema z izseljenskim pojavom v hribovitih predelih Furlanije in širšem vzhodnem alpskem loku, vendar z nekaterimi specifičnimi značilnostmi in posebnostmi. Ta selitvena gibanja imajo staro tradicijo, saj so se ponekod, na primer v Karniji in Režiji, začela pojavljati že vsaj v 15. oziroma 16. stoletju. Razbohotila pa so se predvsem v 19. stoletju v povezavi z demografskimi in širšimi družbeno-gospodarskimi spremembami, do katerih je prihajalo pod vplivom kapitalistične družbene in gospodarske modernizacije. Kriza tradicionalne agrarno-pašniške gorske ekonomije in rastoči razkorak med potrebami vse številnejšega prebivalstva in življenjskimi viri gorskega okolja sta silila k vse pogostejšemu iskanju dodatnih virov za-

¹ Tabor se je odvijal od 19. do 31. avgusta 1996. Zgodovinsko skupino so sestavljali Poljanka Dolhar, Jana Legiša, Franc Fabec, Jure Gombač, Matej Rolič in Aleksej Kalc (mentor).

služka prek raznih oblik sezonske oziroma začasne migracije. Ta težnja se je po drugi strani usklajevala z razvojem tržišča dela, ki je s svojo atraktivno močjo selitveni pojav še pospešil. Za delo sposobni moški (a s časom vse bolj tudi ženske) so od pomladi do jeseni v velikem številu zapuščali domače vasi in odhajali na delo po avstroogrskih deželah in širši Srednji in deloma Vzhodni Evropi. Zaposlovali so se kot zidarji in klesarji, zlasti pa kot splošni gradbeni in drugi delavci na mestnih gradbiščih, v opekarnah in pri gradnji prometne ter druge javne infrastrukture. Precej je bilo tudi agrarnih in gozdarskih delavcev. Mnogi, zlasti z območij, kjer je imelo izseljevanje starejše korenine, pa so nadaljevali s tradicijo najstarejših izseljenskih poklicev in dejavnosti, katerih skupna značilnost je bila velika prostorska mobilnost. Med najbolj razširjenimi je bilo krošnjarstvo z raznim blagom, od tekstila do sadja in zelenjave, ki je v mnogih primerih izgubljalo sezonski in popotniški značaj ter dosegalo višje, v posameznih primerih že kapitalistične stopnje podjetnosti. Nič manj značilno ni bilo brusaštvo, ki je doživelo precejšen razmah v 19. stoletju in ki je bilo pogosto povezano z drobnim preprodajanjem rezil in drugimi obrtnimi uslugami, kot na primer popraviljanjem orodja, kuhinjske in domače opreme nasploh.³

Naslanjajoč se na te in še druge dejavnosti in poklice, med katerimi velja omeniti steklarstvo in kotlarstvo, je izseljevanje v teku prejšnjega stoletja prešlo v gospodarsko logiko gorskih skupnosti in v marsičem predrugačilo tradicionalni družbeno-gospodarski sistem ter način življenja. Izseljenski viri zaslužka so postali pomembni dejavniki družbenih ravnovesij in v mnogih primerih omogočili tudi relativni dvig življenjskega standarda. Odtegovanje najmočnejših delovnih rok od domačih kmetij, ki so prehajale vse bolj na ramena ženskega oziroma ostarelega ter najmlajšega prebivalstva, pa je imelo negativni učinek – poglobljanje krize tradicionalnega gospodarstva in v dolgoročnem pogledu involucijo hribovitih območij.⁴

² Mladinski raziskovalni tabori v slovenskem zamejstvu v Italiji potekajo od leta 1982. Benečijo so obiskali leta 1983 (Špeter), 1989 (Rezija), 1992 (Bardo), 1996 (Sovodnje), 1998 (Rezija). Izseljensko tematiko so obravnavali še leta 1989 (izsledki so objavljeni v: *Mladinski raziskovalni tabor »Rezija 89«*, Trst: NŠK – SLORI, 1990) in 1992. Podrobneje o teh raziskovalnih pobudah: Milan Pahor, Mladinski raziskovalni tabori med Slovenci v Italiji, *Izvestje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem za šolsko leto 1991/92*, Trst 1992, str. 97–100; isti, Razmišljanja po zaključku 8. mladinskega raziskovalnega tabora »Brda 88«: Koristnost in utemeljenost mladinskih raziskovalnih taborov, *Jadranski koladar 1989*, Trst 1988, str. 189–199.

³ O tipoloških potezah beneškoslovenskega izseljevanja glej Aleksej Kalc, Majda Kodrič, Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne, *Zgodovinski časopis*, 46 (1992), št. 2, str. 197–209; ista, L'emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale, v: Carlo Brusa, Robertino Ghiringhelli (ur.), *Emigrazione e territorio: tra bisogno e ideale*, Varese 1995, str. 137–149.

⁴ O družbeni, gospodarski in antropološki problematiki hribovitih okolij ter o vlogi izseljenskega pojava v njih je na voljo bogata literatura, h kateri so prispevale najrazličnejše družboslovne in humanistične vede, zadnja desetletja še največ ekološka antropologija. Temeljno delo s tega področja je Pier Paolo Viazzo, *Upland communities: Environment, population and social structure in the Alps since the sixteenth century*, Cambridge 1989. Za furlansko oziroma karnijsko območje glej: Giorgio Ferigo, Alessio Fornasin (ur.), *Cramars: Emigrazione, mobilità, mestieri ambulanti dalla Carnia in Età Moderna*, Tolmezzo/Udine 1997; Marco Breschi, Giovanna Gonano,

Za občino Sovodnje in celotno območje Benečije je značilno, da se je izseljenski pojav začel uveljavljati pozneje kot v ostali hriboviti Furlaniji in da je imel dolgo časa dokaj skromne razsežnosti. Medtem ko je v okrajih kot na primer Gemona ob koncu 19. stoletja zapuščalo domove in odhajalo na sezonsko delo po uradnih statistikah do 16% prebivalstva in je na furlanskem hribovitem območju izseljensko povprečje včasih presegalo 13% prebivalstva, ni v Benečiji delež izseljencev znašal niti 3%.⁵ Vzroki takega stanja so zelo kompleksni in do danes, kljub mnogim poskusom, zanje še nimamo dovolj prepričljivih razlag. Jasno pa je, da so bili odvisni od spleta dejavnikov, povezanih z naravnimi značilnostmi teritorija, demografskim razvojem, družbeno-gospodarskim sistemom in socialno ter kulturnoantropološkimi značilnostmi beneškoslovenskih skupnosti. Sicer pa je bil tudi znotraj same Benečije izseljenski pojav različno zastopan, pač glede na potrebe in izbire prebivalstva.⁶

Splošno sliko o demografskem razvoju in izseljenskem dogajanju v občini Sovodnje nam nudi tabela 1. V njej so iz podatkov o začasno odsotnem prebivalstvu razvidne tri izseljenske faze, od katerih nas za sedaj zanimata prvi dve. Začetna, zmernejša, je nastopila v teku sedemdesetih let prejšnjega stoletja in trajala do prve svetovne vojne. Druga, mnogo bolj intenzivna, ko se je tudi beneškoslovensko izseljevanje po obsegu dvignilo na povprečno furlansko raven in jo v marsikaterem primeru tudi krepko preseglo, se je pojavila takoj po prvi vojni in se nadaljevala do začetka tridesetih let. Obe fazi sta se na začetku ujemali s procesi močne rasti prebivalstva, prvič v sedemdesetih letih, ko je demografski prirastek dosegel skoraj 11%, drugič s sunkom, zabeleženim v razdobju 1911–1921, ki ga lahko večinoma pripišemo pospešeni rodnosti v prvih povojnih letih in ki je privedel število prebivalstva do zgodovinskega viška.⁷ Pri vsem tem je treba opozoriti, da ima nakazana statistika lahko le indikativno vrednost, če pomislimo, da ne odraža dogajanja v času med enim popisom in drugim kot tudi da beleži le tisti del prebivalstva, ki je bil odsoten na dan ljudskega štetja. Zaradi tega lahko sklepamo, da zajema le izseljence, ki so se dolgoročneje zadrževali izven domače občine, ne pa tudi sezonskih. Direktna italijanska izseljenska statistika, ki do leta 1903 razlikuje začasno od stalnega izseljevanja, nam po drugi strani nudi podrobnejšo letno sliko odhodov le za večje upravne enote (v primeru Benečije za Špeterski okraj), tako da razpolagamo le redkokdaj tudi s podatki za posamezne občine. Poleg tega so statistike, tudi zaradi različnih kriterijev opazovanja in razvrščanja podatkov,

Claudio Lorenzini, *Il sistema demografico alpino: La popolazione della Carnia, 1775–1881*, v: Marco Breschi (ur.), *Vivere in Friuli: Saggi di demografia storica (sec. XVI–XIX)*, Udine 1999, str. 153–191. Beneškoslovenske specifične nakazuje: Aleksej Kalc, Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi, *Annales, Ser. hist. sociol.*, 1997, let. 7, št. 10, str. 191–212.

⁵ Giovanni Cosattini G., *L'emigrazione temporanea in Friuli* (ponatis izvornika iz l. 1903), Udine 1983, str. 30–31.

⁶ A. Kalc, Selitvena gibanja..., str. 194–196.

⁷ Giovanna Meneghel, Franca Battigelli, *Contributi geografici allo studio dei fenomeni migratori in Italia: Analisi di due comuni campione delle Prealpi Giulie: Lusevera e Savogna*, Pisa 1977, str. 137.

med sabo težko primerljive.⁸ Točnejše ugotavljanje izseljevanja in ocenjevanje izseljenskih trendov je zato na podlagi uradnih statistik zelo težavno.

Drastičen padec števila odsotnih občanov in števila rezidentnega prebivalstva ob popisu leta 1936 nas vsekakor opozarja na novo ključno spremembo v selitvenih težnjah. Po izredno živahnem obdobju, ki je sledilo prvi svetovni vojni in potekalo skozi vsa dvajseta leta, je izseljevanje nato začelo nazadovati, hkrati pa se je iz začasnega spreminjalo vse bolj v trajno. Te spremembe lahko vzporejamo z več dejavniki: po eni strani s svetovno gospodarsko krizo in krčenjem mednarodnega tržišča dela, po drugi z restriktivno italijansko izseljensko politiko, ki je po letu 1927 v skladu z načrti za pospeševanje demografske rasti težila po skrajnem omejevanju izseljevanja, še zlasti tistega, usmerjenega v tujino. V skladu s tem se je že na začetku tretjega desetletja sovodensko izseljevanje preusmerilo od tujih k italijanskim ciljem, kot lahko razberemo tudi iz podatkov o kraju bivanja odsotnih ob ljudskih štetjih leta 1921 in 1931. Težnja po stalnem odseljevanju, ki se je tako občutno začela odražati v demografskem razvoju območja, pa je bila del širšega procesa, ki je s poglobljanjem krize agrarno-pašniškega gospodarstva zajel bolj ali manj vse italijanske hribovite predele.⁹

Pojav prehajanja k trajnejšemu izseljevanju je treba vsekakor pri sovodenski občini in v Benečiji nasploh vsaj delno razbirati tudi v luči usmeritev izseljenskih tokov. Za razliko od ostalega furlanskega alpskega loka, kjer je bilo izseljevanje zlasti kontinentalnega značaja, so se Benečani v velikem številu obrnili tudi proti čezoceanskim deželam, zlasti proti Združenim državam Amerike in v manjši meri proti južnemu delu ameriškega kontinenta. Ta značilnost je začela prihajati do izraza na začetku 20. stoletja, ko je leta 1903 odpotovalo iz špetskega okraja v ZDA kakih 50 domačinov. Tok se je nato nadaljeval in se – po upadu ob gospodarski krizi leta 1907 – proti koncu desetletja še ojačil. Izseljenci so se v Novem svetu zaposlovali največ v rudniških ali kot splošni delavci v gradbeništvu, pri gradnji železnic in drugih javnih delih. Italijanska izseljenska statistika je sprva te odhode obravnavala kot stalne izselitve, zaradi enačenja čezoceanskega izseljevanja s stalnim. Dejansko je šlo v prvi fazi tudi v teh primerih večinoma začasne odhode, saj se je, kot nam poroča geograf Francesco Musoni leta 1912, večina izseljencev po daljšem ali krajšem obdobju vračala domov, »da bi uživala gospodarski položaj, ki si ga je pridelala v Ameriki«.¹⁰ Po prvi

⁸ Tako je leta 1888 uradna italijanska izseljenska statistika, ki upošteva le izselitve v tujino, zabeležila na območju sovodenske občine odhod 52 začasnih izseljencev, ki so odpotovali »iz želje po ugodnejših življenjskih možnostih« (»desiderio di miglior fortuna«), ne vemo pa, koliko prebivalcev je bilo že od prej v izseljenstvu (Guglielmo Černo, *Aspetti geografici del fenomeno migratorio in nove comuni della cosiddetta »Slavia friulana«*, Tesi di Laurea, Università di Udine, a.a. 1967/68, str. 81). Podobno velja za leti 1919 in 1920, ko v uradni statistiki ni več razlikovanja med začasnim in trajnim izseljevanjem, ampak le med kontinentalnim in čezoceanskim. Takrat je odpotovalo v tujino 28 oziroma 81 izseljencev (Bianca Maria Pagani, *L'emigrazione friulana dalla metà del secolo XIX al 1940*, Udine 1968, str. 394).

⁹ B. M. Pagani, n. d., str. 140-141.

¹⁰ Francesco Musoni, *Gli abitanti, il loro numero e la loro distribuzione*, v: Olinto Marinelli, *Guida delle Prealpi Giulie*, Udine 1912, str. 133.

svetovni vojni se je odhajanje po zaslužek onkraj Atlantskega oceana še dodatno razživel. Ko pa so ZDA z zakoni o kvotah na koncu dvajsetih let skoraj povsem izničile možnost priseljevanja iz Italije, je za izseljence povratek domov praktično pomenil tudi izgubo priložnosti ponovnega vstopa na ameriška tla. Zato so se takrat tudi mnogi Benečani odločili ostati v Ameriki.¹¹

SOVODENJSKI IZSELJENCI V LUČI REGISTROV PREBIVALSTVA

Poglejmo sedaj, kako se izseljevanje iz občine Sovodnja kaže iz občinskih registrov prebivalstva (Registri della popolazione), shranjenih v zgodovinskem arhivu na županstvu v Sovodnjah. Ti registri, ki jih je matični urad sestavil nekje na začetku dvajsetih let, omogočajo vpogled v stanje prebivalstva v teku časa ter v dogajanje znotraj njegove strukture. V njih so prebivalci vsake vasi oziroma zaselka razvrščeni poimensko po hišnih številkah, se pravi po gospodinjskih (bivalnih) oziroma družinskih agregatih, znotraj le-teh pa glede na vrsto sorodstva in druga nesorodstvena razmerja. Za vsakega člana agregata je posebej navedena sorodstvena vez v odnosu do družinskega poglavarja (ta je na prvem mestu seznama) oziroma vloga (če gre za člane, ki ne pripadajo sorodstvu, kot so npr. posli) in osnovni osebni podatki. To so *ime* in *priimek*, *datum* in *kraj rojstva*, *poroke*, *smrti*, *priselitve* oziroma *izselitve* iz občine (točneje vpisa ali izbrisa iz občinskega seznama prebivalcev, kar v drugih besedah pomeni zamenjave stalnega bivališča), *stan*, *poklic* in podatek o *osnovni izobrazbi* (ali je oseba pismena ali ne). Iz teh zapisov je nastala podatkovna zbirka izseljencev, ki pa jih ni bilo mogoče evidentirati na podlagi rubrike, posvečene izselitvam iz občine, ker se, kot rečeno, ta nanaša na uradne odpovedi stalnega bivališča in torej ne beleži začasnih odsotnosti. Za izseljenci (ali vsaj delom izmed njih) pa je v registrih vendarle ostala vidnejša sled, za kar gre zahvala uradniški roki, ki je očitno po upravnem nalogu zabeležila občane, ki so se nahajali v tujini. Pri tem je v rubriki, namenjeni opombam, včasih pa tudi v tisti o izselitvah, pripisala, kje se osebe nahajajo in koliko časa izostajajo iz občine. Vprašljiv pa je bil datum tega pregleda, glede katerega registri sami ne nudijo eksplicitnih informacij in tudi raziskave po drugi dokumentaciji občinskega arhiva niso dale odgovora. Podatki sicer sami nakazujejo čas nekje na koncu dvajsetih let, pri čemer se kot smiselna možnost »ponuja« leto 1928. Takrat se je namreč pričel »novi tok« italijanske izseljenske politike, ki je bila, kot rečeno, skrajno restriktivna, zaradi česar bi lahko pričakovali, da je občinski matični urad verificiral stanje prebivalstva, ki se je nahajalo v tujini. Pozornejši pregled in sama analiza podatkov pa sta pokazala, da je evidenca nekoliko poznejša in da je bila po vsej verjetnosti opravljena ob popisu prebivalstva leta 1931.

Drugi problem, ki ga ni bilo mogoče uspešneje razrešiti, zadeva vprašanje dejanskega statusa leta 1931 evidentiranih izseljencev. Pripisi, ki so najverjetneje sad po-

¹¹ Prim.: G. Meneghel, F. Battigelli, n. d., str. 141.

izvedovanj pri družinah in vaščanih, ne vsebujejo točnejših datumov odhoda in se zadovoljujejo le s pavšalnimi podatki o kraju bivanja in času odsotnosti (npr. »Trovassi in America del Nord da oltre 17 anni« – Nahaja se v Severni Ameriki nad 17 let). Nema lokrat je naveden samo eden od dveh podatkov, pri izseljenskih ciljih pa večkrat samo kontinent (npr. Amerika) ali – še bolj splošno – tujina (estero). Še pomembnejše pa je dejstvo, da tudi rubrika, v katero so zapisovali odpovedi stalnega bivališča, ni dosledno izpolnjena, kar je razvidno iz samega vira in če upoštevamo padec rezidenčnega prebivalstva v teku dvajsetih in do srede tridesetih let, ki se iz registrov nikakor ne kaže. Zaradi vsega tega ni bilo mogoče ugotoviti, kateri in koliko izmed evidentiranih izseljencev je bilo uradno samo začasno odsotnih in kateri ter koliko se jih je bilo že odreklo stalnemu bivališču v matični občini in prešlo tudi v formalno izselitev, ne da bi to ostalo ustrezno zabeleženo. Zbranih podatkov torej ni mogoče uporabiti v smislu natančnejše statistične slike o stanju izseljevanja v občini Sovodnje, ampak le kot indikativno podlago za vpogled v splošne tipološke in strukturne značilnosti pojava.

Podatkovna zbirka obsega 261 imen občanov, ki so se podali v izseljenstvo v teku dokaj dolgega obdobja, neke od osemdesetih let 19. stoletja do leta 1930. Kot je razvidno iz tabele 2, postane število odhodov relevantnejše z začetkom stoletja in se nato močneje povzpne v letih pred prvo svetovno vojno.¹² Podrobnejša razvrstitev kaže, da se jih je največ zvrstilo leta 1911, zlasti pa leta 1915. Po vojni prekinitvi se nato tok nadaljuje, v prvi fazi zlasti s koncentracijo odhodov v letih 1919 in 1921, nato pa v letih 1925–27 in predvsem od leta 1928 dalje, ko doseže višek.

Sovodnjski izseljenci iz zadnjih desetletij 19. in prvih let 20. stoletja so bili predstavniki »klasičnih« kontinentalnih tokov s furlanskega hribovitega območja, ki so bili usmerjeni proti srednje in deloma vzhodnoevropskim deželam. Najdemo jih namreč na Madžarskem, v Nemčiji, Rusiji, Avstriji in Romuniji. V desetletju pred prvo svetovno vojno pa pride močno do izraza prej omenjena čezoceanska specializacija beneškoslovenskega izseljevanja, ki se nadaljuje tudi v dvajsetih letih. Čezoceanski tok zajema kar 64,4% vseh evidentiranih izseljencev (tabela 3), pri čemer so skoraj izključni cilj ZDA (151 primerov ali 57,8%). Naši podatki potrjujejo močno intenzivnost izseljevanja proti temu cilju v petletju 1911–15 in njegovo nadaljevanje po vojni, ko je tok, po izdatnejših letih 1919 in 1921, ostajal še vedno živahen in prednjačil pred drugimi usmeritvami vse do leta 1929. Druga čezoceanska priseljenska cilja, ki sta prišla v poštev šele v teku dvajsetih let, sta bila Argentina in v enem primeru Urugvaj. Novost med usmeritvami pa je bila v dvajsetih letih predvsem Francija, ki je v času naraščanja gospodarske krize in vse tesnejšega ter nazadnje tudi dokončnega zaprtja vrat ZDA priseljencem neanglosaškega izvora postala zaradi primanjlkovanja delovne sile, kot posledice demografskih neravnovesij, novi izhod za izseljence iz Italije in tudi drugih evropskih držav. Pomanjkanje podatka o letu odhoda v skoraj

¹² Številke, nanašajoče se na 19. stoletje in delno do prve svetovne vojne, so seveda pomanjkljive, če pomislimo, da jih loči od evidence dokaj dolgo obdobje, v teku katerega so se mnogi izseljenci vrnili ali preminuli in njihova odsotnost v viru ni bila zabeležena.

polovici primerov nam ne dopušča podrobnejšega dojetanja dinamike francoskega toka. Jasno pa je, da se je ta usmeritev močno uveljavila predvsem ob izteku desetletja. Leta 1930 je tako odšlo najmanj 17 ali 38% vseh tedanjih sovodenjskih izseljencev v Francijo, kar je predstavljalo več kot tri četrtine vseh odhodov tistega leta in je bilo po vsej verjetnosti povezano s kako pogodbeno ali drugo organizirano obliko vključevanja v delovno tržišče. Združene države Amerike in Francija sta torej s skoraj 58-odstotnim oziroma več kot 17-odstotnim deležem (45 primerov) najpogosteje zastopani državi med cilji izseljencev iz našega seznama. Na tretjem mestu je Italija z malo manj kot 9% deležem, medtem ko dobimo med ostalimi, poleg že omenjenih Avstrije, Madžarske, Rusije, Nemčije in Romunije, še Belgijo in Švico. Za Italijo moramo spomniti, da je naša statistika, glede na izvor in značilnosti podatkov, posebej nerepresentativna in jo je treba potemtakem jemati z dodatno rezervo.

Med izseljenci so daleč prevladovali moški (214 primerov ali 82%), ki so najpogosteje odhajali iskat dela in zaslužka med 21. in 35. letom starosti (skoraj 69% datiranih odhodov) in delno še do 45. leta (18% odhodov) (tabela 4). Pri ženskah je starostna slika ob odhodu – tudi zaradi manjšega števila (47 primerov) – mnogo bolj enakomerna, s poudarkom na obdobju med 16. in 30. letom. Časovno se žensko izseljevanje postavlja v obdobje od petletja pred prvo svetovno vojno dalje (tabela 2) in sledi v glavnem usmeritvam moških tokov, pri čemer prevladujejo kot cilj ZDA s 26 primeri ali 55,3% vseh izseljenk. Poudarka vredna izjema pa je bil italijanski tok, v katerem je bil ženski spol nadpovprečno zastopan, kar moramo najbrž pripisati tisti čas za vso Benečijo značilnemu pojavu »dikel« (služkinj). Izmed 23 v Italiji nahajajočih se izseljencev je bilo namreč 8 deklet in tudi starejših neporočenih žensk, ki so bivale v Milanu, Turinu, Trstu, Neaplju in Trentu in za katere lahko z določeno verjetnostjo trdimo, da so se preživljale s služenjem pri mestni gospodi.

Razporeditev izseljencev po krajevnem izvoru (tabela 5) kaže precejšnjo neenakomernost pojava znotraj sovodenjskega občinskega ozemlja. V primerjavi s številom prebivalstva so izseljenci prihajali predvsem s širšega območja Čeplesišč (Čeplesišče, Polava in Gabrovica) in Mašer (Mašere, Jeronišče, Duše, Jelina), nekoliko manj z območja Matajurja (Matajur, Brca, Strmica, Pečnje, Ložac). Sicer pa je pojav zajel predvsem številčnejša in bolj strnjena naselja, in sicer Čeplesišče, Mašere, Trčmun in Matajur, v katerih je živelo povprečno okrog 43% prebivalstva in od koder je prihajalo več kot 66% izseljencev. V največjem kraju, Sovodnjah, pa je bil odstotek izseljencev v primerjavi s številom prebivalstva najnižji in neprimerno manjši kot v ostalih štirih pomembnejših naseljih. To nam potrjuje splošno veljavno dejstvo, da je izseljevanje zajelo predvsem višje predele hribovitih območij. O dejavnikih in širšem ozadju takega razvoja pa tu ni mogoče podrobneje razpravljati, ker lahko na mnoga s temi problemi povezana vprašanja odgovori le poglobljanje v demografske, agrarne, lastninske in druge družbeno-gospodarske strukturne značilnosti sovodenjskih skupnosti in območja. Razpolagati pa bi bilo treba tudi s popolnejšo sliko prostorske mobilnosti prebivalstva in upoštevati oblike izseljevanja, ki jih naša statistika ne zajema.

Sicer pa so iz tabele 6 jasno razvidni nekateri osnovni tipološki obrisi v statistiki

zastopanih izseljenskih tokov. Rekli smo, da je zaradi povečane obljudenosti tradicionalna agrarno-pašniška ekonomija vse manj zadoščala potrebam družin in vse bolj silila k naslanjanju na vire izven domačega kraja. To pot so zato, kot vidimo, ubrali mnogi družinski poglavarji, ki so na ta način dopolnjevali družinski dohodek oziroma je to predstavljalo že osnovni vir družinskega prežitka in je bil mnogokrat tudi zaslužek boljši in ugodnejši za družinsko gospodarsko konjunkturo. Tako se je skoraj polovica družinskih poglavarjev zadrževala v tujini in daleč od svojcev vse od let pred prvo svetovno vojno in še prej. Preostali pa so se večinoma izselili v drugi polovici dvajsetih let, kar lahko vzporejamo s povečanimi potrebami v obdobju zaostrovanja gospodarske krize.

Izseljenski korak pa je bil, kot nas opozarjajo številke, predvsem stvar še samskih članov ožje oziroma razširjene družine. Če sta namreč pri družinskih poglavarjih obstajala trdnejša vez s tradicionalnim družinskim gospodarstvom, ki so ga dedno prevzeli od prednikov (zanimivo bi bilo ugotoviti, če je ta prevzem predpostavljal kako začasno izseljensko obdobje v smislu »priprave« in pridobitve sredstev za izplačilo ostalih potomcev), in težnja po usklajevanju krajevnih življenjskih resursov z zunanjimi viri dohodka, so se njihovi bratje in sestre kot tudi potomstvo soočali z vse večjo marginalizacijo svojega položaja. Z izseljevanjem so si tako zagotavljali prežitek in čestokrat prispevali k dohodku celotnega gospodinjstva, hkrati pa je to zanje pomenilo gospodarsko osamosvojitvev in odpiranje življenjskih perspektiv (na primer doseganje pogojev za ustvaritev lastne družine), ki bi jih drugače težje uresničili. Izseljevanje je bilo potemtakem ne le pomemben gospodarski dejavnik, ampak za mnoge tudi emancipacijsko dejanje, čigar alternativa je ostajala kot pogostokrat v preteklosti samsko življenje pod streho razširjene družine.

Poimenski podatki, ki nam omogočajo vpogled v družinske agregate in sorodstvene zveze izseljencev, nam nadalje nudijo nekaj indicov tudi o načinu izseljevanja. Odhajanje v svet v iskanju novih ali alternativnih gospodarskih virov, najsibo sezonsko ali dolgoročneje, predpostavlja vrsto elementov, od katerih je odvisno odločanje glede izselitve, izbire časa in cilja, v skladu pač s poklicnimi rekviziti ter s potrebami in pričakovanji, ki naj jim izseljenski korak zadosti. Potrebno je poznavanje možnosti zaposlitve in zaslužka, pomembna pa je tudi organizacijska plat izselitve ter določena zagotovila glede nastanitve v novem okolju. To je še posebej veljalo za čezoceansko izseljevanje, ki je poleg jezikovnih in drugih pregrad, povezanih z »drugačnostjo« ameriškega kontinenta, predpostavljalo nemajhno finančno breme za plačilo prekomorskega potovanja, na katerega se ni kazalo podajati le z golim upanjem in brez vsaj minimalnih jamstev, da bo investicija poplačana. V Italiji je izseljencem v oporo in zaščito deloval dokaj razvejan državni aparat s številnimi postojankami v tujini, saj je bilo izseljevanje vse do spremembe odnosa do tega pojava leta 1928 pomembna postavka narodnega gospodarstva in socialne politike.¹³ Vlade (in to ne samo italijan-

¹³ O državnih strukturah, pristojnih za izseljevanje, glej Francesca Grispo (ur.), *La struttura e il funzionamento degli organi preposti all'emigrazione (1901-1919)*, Roma 1986.

ske) so bile zato zainteresirane za čim ugodnejšo vključitev delovne sile v mednarodno tržišče dela, bodisi zaradi koristi izseljencev samih in njihovih družin, bodisi zaradi koristi matične države, kamor se je stekal del prislužnega denarja.¹⁴

Še važnejša opora izseljenskim procesom pa so bile neuradne in neformalne strukture, ki so jih tvorili izseljenci sami in ki so slonele na družinskih, sorodstvenih, prijateljskih in drugih zvezah. Skozi te mreže, ki so se razpredale preko državnih meja in oceanov, so se pretakale informacije med območji zaposlovanja in izvornimi bazeni delovne sile. Na te vezi in poznanstva so se izseljenci najpogosteje oslanjali, ko so stopali na pot izselitve in dela v tujini in ko ni šlo za vladne ali kake druge organizirane izseljenske načrte. Tega je za sabo poklical družinski član, ki se je že ustalil v priseljenkem okolju, mu nudil prvo prebivališče in nemalokrat plačal čezoceansko vožnjo, oni se je naslonil na vaščana, ki ga je informiral o ugodnih možnostih zaslужka in ga vpeljali v delovno tržišče, tretji je odšel v ta ali oni delovni revir, tako da je sledil verigi svojih poklicnih tovarišev (na primer zidarjev, rudarjev, opekarjev) in podobno. Vse to je bilo spet posebej pomembno pri izseljevanju v ZDA, kamor zaradi liberističnih načel in svobodnega tržišča dela nisi smel vstopiti z že vnaprej sklenjeno delovno pogodbo in brez jamstev, da ne boš padel v breme državi. »Izseljenski verigi« lahko gotovo pripišemo tudi močan vpliv na čezoceansko specializacijo beneškega izseljevanja, ki je bilo na ta način – poleg spodbud v izvornem kraju – deležno še dodatnih atraktivnih impulzov. Na podlagi solidarnostnega sistema in širših kulturnih ter drugih afinitet so se v ZDA izoblikovale tudi benečanske skupnosti, predvsem v Chicagu, kjer so imeli priseljenci tudi svoje društvo.¹⁵

V naši podatkovni bazi se zrcali marsikateri izmed nakazanih tipoloških aspektov in mehanizmov izseljenske verige. Nanje nas opozarja že statistika družin glede na število njihovih članov v izseljenstvu (tabela 7). Iz nje razberemo, da je polovica družin izseljencev štela več kot enega odsotnega člana, četrtnina po dva, ostale pa po tri in več. Ta podatek kaže po eni strani na pomen izseljenskih virov v okviru družinske ekonomije, po drugi pa nas opozarja na težnjo po samoreproduciranju, kar ni bilo povezano zgolj z gospodarsko potrebo in iskanjem dopolnilnih oziroma alternativnih resursov, ampak, kot rečeno, tudi s težnjo po preseganju kalupov tradicionalnega načina življenja in osvajanjem novih družbeno-gospodarskih strategij ter nove miselnosti. Temu je nedvomno utirala pot tudi izkušnja t. i. izseljenskih »predhodnikov«, se pravi tistih članov družine in širše skupnosti, ki so prvi »prodrali« v priseljenke kraje in postajali oporne točke nadaljnjih selitvenih navez.

Za konec še nekaj konkretnih primerov. Družina Cudrig iz Mašer št. 72 je bila po vsem sodeč med tistimi z najstarejšo izseljensko tradicijo. Evidenca v registrih prebivalstva je ugotovila odsotnost kar petih njenih članov, med katerimi sta se dva, Gio-

¹⁴ Ercole Sori, *L'emigrazione italiana dall'Unità alla seconda guerra mondiale*, Bologna 1979, str. 119–188.

¹⁵ Prisotnost Benečanov beležijo še v Clevelandu, Dertoitu in raznih krajih zveznih držav Illinois, Indiana, Washington ter v Kanadi. Luigi Ridolfi, *I friulani nell'America del Nord*, Udine 1921, str. 54.

vanni in Antonio, nahajala na Madžarskem že od leta 1881. To sta bila strica družinskega poglavarja, ki sta se bila izselila še pred njegovim rojstvom kot 21 oziroma 17-letna neporočena fanta. Tik pred prvo svetovno vojno je v splošnem naletu čezoceanskega izseljevanja odpotoval v ZDA 26-letni poglavarjev brat Filippo, za katerim je šel leta 1921 še 28-letni brat Mattia, medtem ko je najmlajši brat Antonio odšel leta 1930 pri 33 letih na delo v Francijo. Družino Dus iz Mašer št. 78 so zapustili štirje poglavarjevi bratje. Prvi je v ZDA odšel leta 1912 Biagio, ki sta se mu nato sredi dvajsetih let pridružila še Andrea in Francesco, Callisto pa se je bil leta 1925 odločil za Urugvaj. V ZDA so se izselili tudi trije poglavarjevi bratje iz družine Chiabai iz Barce št. 59, najprej leta 1915 29-letni Valentino, leta 1921 sta nato šla za njim še 34-letni Giovanni in 32-letni Vincenzo. V nekaterih primerih so se izselile cele družine skupaj, kar še posebej kaže na delovanje solidarnostnih mrež in povezav, saj so bila družinska presajanja v nova okolja brez opor in relativno trdnih jamstev tvegana in malo verjetna. Taka je bila družina Gosgnach, ki je leta 1915 zapustila svoj dom v Matajurju št. 15 in odšla v ZDA. Sestavljali so jo 36-letni oče Antonio, njegova žena Marija Birtig, 15-letni sin Alberto in 13-letna hči Elena. Z njimi pa je odšla še samska Antoniova sestra Angelina, stara 28 let. Zanimiv je nato primer družine Medves iz Strmice št. 74, katere člani so se ravno tako izselili v ZDA. Leta 1919 je odšel poglavarjev 26-letni brat Giovanni, nakar mu je leta 1926 sledila poglavarjeva žena Marcella Gosgnach in nazadnje se ji je leta 1929 pridružil še njen mož Ermenegildo, se pravi poglavar sam. Šlo je torej za nekoliko neobičajen način družinskega izseljevanja po fazah, ki se je navadno pričevalo s »poskusnim« odhodom družinskega poglavarja in nadaljnjo pridružitvijo soproge in eventualnih otrok, tu pa se je iz kdo ve katerih razlogov razpletalo po drugačni sosledici. Taki in mnogi drugi podobni primeri so seveda le površinski pokazatelji poteka izseljenskega procesa in pričajo le indirektno o »delovanju« družinskih in širših selitvenih navez. Šlo je za prave strategije, ki predstavljajo važen vidik ne samo za razumevanje izseljevanja, ampak tudi širše zgodovine skupnosti v izvornem kraju in v izseljenstvu. Osvetliti pa jih je mogoče le z globalnim pristopom preučevanja in s pomočjo več vrst dokumentarnih virov, med katerimi so lahko še posebej dragoceni družinski arhivi in izseljenska korespondenca.

IZSELJEVANJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

S koncem druge svetovne vojne se je začela nova faza v zgodovini izseljevanja iz Slovenske Benečije. Težka gospodarska situacija, ki je pestila vso državo, se je toliko bolj izrazito kazala v gorskem in predgorskem svetu, ki ga je vojna, s tem da je onemogočila delovanje hribovske kombinirane ekonomije, še dodatno osiromašila in zaostriža življenjske razmere. Zato je bilo povsem naravno, da se je takoj po vojni prebivalstvo množično obrnilo k že preizkušenemu »strateškemu« gospodarskemu izhodu: izseljenstvu.

To usmeritev je pod pritiskom velikih socialnih neravnovesij, potreb izčrpanega

prebivalstva in pomanjkanja delovnih mest v domačem gospodarstvu osvojila tudi italijanska država. Ta je po fašističnem obdobju t. i. nadzorovanega izseljevanja zopet odprla svoje meje vsem, ki so bili pripravljene odhajati po zaslužek na tuje in kot v času po zedinjenju vključila »izvoz« delovne sile med programske smernice ekonomske politike.¹⁶ V tem duhu je že leta 1946 sklenila tudi meddržavni sporazum z Belgijo, ki ji je primanjkovalo rok za ponoven zagon svoje premogarske industrije, od katere je bil odvisen belgijski gospodarski razvoj. Italija se je obvezala priskrbeti 50.000 delavcev, v zameno pa je za vsakega dobila določeno količino premoga. Slednja klavzula je sicer ostala dolgo časa tajna in je kasneje povzročila val ogorčenja, saj so se izseljenci v njej prepoznavali kot predmet trgovanja med državama. Leta 1947 je Italija sklenila dvostranske sporazume za sprejem italijanske delovne sile v razne sektorje zaposlovanja tudi s Francijo in drugimi državami, kamor je ravno tako odšlo v iskanju boljšega kosa kruha na tisoče italijanskih delavcev.¹⁷

Manifesti s ponodbami za delo v tujini so se kmalu po končani vojni pojavili tudi v Benečiji in prebivalstvo se je množično prijavljalo na občinskih uradih, kjer so bile na voljo informacije in prek katerih so potekale formalnosti za rekrutacijo. Poleg Belgije in Francije so mnogi Benečani v prvih povojnih letih odhajali tudi v Švico in Anglijo. Anglija je bila takrat »zanimiva« predvsem za dekleta in ženske, ki so tako kot služkinje v velikem številu razen italijanskih ubrale še nove izseljenske poti. Nekateri izseljenci pa so se odpravili tudi v Jugoslavijo in seveda v italijanska industrijska območja.

Z leti so se razmere na mednarodnem tržišču dela spremenile in selitveni tokovi so se delno usmerili proti novim ciljem, med katerimi so prednjačile Kanada, Avstralija in Nemčija. Ključnega pomena pa je bil predvsem radikalen premik v tipologiji izseljevanja, in sicer prehajanje od začasnih oblik domovanja v krajih zaposlovanja k trajnemu in dokončnemu zapuščenju dolin. S tem se je sprožil znani proces demografskega izpraznjevanja Benečije, ki je v desetletjih po drugi svetovni vojni izgubila več kot polovico svojega prebivalstva (tabela 1). To je bil neizbežni odgovor na dokončni propad družbeno-gospodarskega sistema hribovitih območij, kjer so zlasti mlade generacije sedaj pogrešale ne le ekonomskih perspektiv, ampak tudi možnosti razvoja, ki bi jim omogočale stopati v korak z modernizacijo družbe in življenja. V primerjavi z ostalim furlanskim hribovitim svetom pa je bil v Benečiji proces demografskega upadanja znatno bolj izrazit, kar je bilo le delno odvisno od »naravnih« socio-ekonomskih teženj. Odgovornost moramo namreč iskati tudi v politiki razvoja in prostorskega planiranja, ki je iz politično-nacionalnih razlogov s pozitivnimi določbami pogojevala gospodarski razvoj in vse večjo marginalizacijo teh območij. Tako je, skupaj z dejavniki morečega protislovenskega ozračja, ki je dolga desetletja po vojni objemalo Benečijo, dodatno spodbujala prebivalstvo k izseljevanju. To se je vse bolj odlo-

¹⁶ Ferruccio Clavora – Riccardo Ruttar, *La comunità senza nome: La Slavia alle soglie del 2000*, Premariacco, 1990, str. 48–50.

¹⁷ Ferruccio Clavora, *Od duoma ... do čarnaga pakla*, Unione Emigranti Sloveni del Friuli – Venezia Giulia, Cividale del Friuli, 1997, str. 93 in sl.

čalo, ob že znanih ciljeh, tudi za deželna industrijska in urbanizirana območja, kjer so si domovanje izbrali tudi mnogi povratniki iz tujine.¹⁸

Izseljenski procesi in negativni demografski razvoj se v Sovodnjah nista bistveno razlikovala od ostalih beneškoslovenskih občin. Podatki ljudskih štetij (tabela 1) nudijo jasne indikacije o značaju in obsegu pojava. Do šestdesetih let so bile še vedno v znatni meri prisotne začasne oblike izseljevanja, ki so zajele rekordno število prebivalstva. Leta 1951 je število začasno odsotnih preseglo 18% rezidentnega prebivalstva, do naslednjega štetja pa je naraslo na 24,4%. Hkrati pa se je vse več občanov odločalo za definitivno zapuščanje domačih vasi. Število rezidentnega prebivalstva, ki se je bilo od leta 1936 zopet znatno dvignilo (zaradi povečane rodnosti v prvih povojnih letih in verjetno tudi zaradi vračanja izseljencev), je tako od petdesetih let dalje strmo padalo in privedlo v štirih desetletjih do skoraj 63% izgube. Višek je ta padeč, ki je bil seveda tudi rezultat močnega naravnega demografskega nazadovanja zaradi osiromašenja najvitalnejših segmentov demografskega sestava, dosegel med leti 1951 in 1971 (skoraj 41%).¹⁹

Tabela 8, ki sloni na registrih oseb, izbranih iz matične knjige, prikazuje inozemske usmeritve izseljenskih tokov, pri čemer velja opozoriti, da pri mnogih izseljencih navedene države niso bile nujno prvi in tudi ne dokončni cilji, ker se je njihova mobilnost pogostokrat nadaljevala, v skladu pač s spreminjanjem tržišča dela, gospodarskih konjunktur posameznih držav in splošne geografije mednarodnih selitev. Tako so se na primer s krizo rudarske industrije in zapiranjem premogovnikov v Belgiji mnogi izseljenci premaknili v druge evropske ali tudi čezoceanske države.

OSEBNI POGLEDI NA IZSELJENSTVO

Sicer se pri delu na raziskovalnem taboru nismo posebej ukvarjali s specifično povojnih izseljenskih procesov iz občine Sovodnje, ki so bili med drugim že deležni podrobnejšega preučevanja.²⁰ Bolj so nas zanimali življenjski vidiki pojava in osebne izkušnje izseljencev, da bi globlje razumeli razmere in okoliščine, v katerih se je porajala izseljenska izbira, načrte in pričakovanja izseljencev, njihovo delo in življenje na tujem in podobno, vse do odnosa do njihovega izvornega kraja, beneške stvarnosti in »nove domovine« ter današnjih pogledov in sodb o življenjskih izbirah. Zato smo opravili terensko raziskavo z metodo intervjuvanja, v katero smo zajeli nekatere stalne izseljence v tujini, ki so se v času tabora mudili v domačem kraju na poletnih počitnicah, domačine s krajšo izseljensko izkušnjo in tudi take, ki se po večdesetletnem delu in bivanju v raznih evropskih državah po upokojitvi pripravljajo na stalni povratek v rodni kraj.

¹⁸ F. Clavora – R. Ruttar, n. d., str. 77–79; Pavel Stranj, *Slovensko prebivalstvo Furlanije – Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*, Trst 1999, str. 182–193.

¹⁹ Prim.: G. Meneghel – F. Battigelli, n. d., str. 141 in sl.; F. Clavora – R. Ruttar, n. d., str. 58–60.

²⁰ Glej predvsem že citirana dela F. Meneghel in G. Battigelli ter F. Clavore in R. Ruttarja.

Vsi intervjuvanci so med razlogi izselitve izpostavili brezperspektivnost, če ne celo brezizhodnost gospodarskega položaja, zaradi česar se jim je izseljenski korak kazal kot nekaj skorajda fiziološkega in so v njem prepoznavali edino pot, ki je vodila v bodočnost. Zato, a tudi zaradi globoke zakoreninjenosti v kulturi njihove skupnosti in v zavesti vsakega posameznika, že od otroških let dalje, izseljevanje ni bilo prikazano v dramatičnih tonih in tudi ne z občutkom resigniranosti, kot če bi pomenilo izbiranje nekega nujnega zla. Rekli bi lahko, da jim je pomenilo že dobro preizkušeno in utečeno sredstvo gospodarske strategije, za mnoge novince pa tudi neke vrste življenjsko iniciacijo, ki so jo pričakovali in doživljali kot korak na poti osebnega osamosvajanja prek soočanja s »širnim svetom«. Napačno pa bi bilo misliti, da izseljevanje ni nosilo s sabo težkih in mnogokrat travmatičnih momentov, tako za same izseljence, ki jih je v tujini čakalo trdo in pogostokrat nevarno delo, neudobno in nezdravo življenje po skupinskih bivališčih, nepoznano družbeno in kulturno okolje itd., kot za tiste, ki so ostajali doma, predvsem ko je šlo za mlade družine z majhnimi otroki.

Kljub dobro organizirani in, kot rečeno, s strani vladnih organov nadzorovani mednarodni mobilnosti delovne sile so mnogi intervjuvanci potrdili pomen, ki so ga še vedno imele v selitvenem procesu družinske, sorodstvene in širše družbene zveze. V marsikaterem primeru sta bila od teh zvez odvisna cilj izselitve in vrsta zaposlitve oziroma poklic, ki ga je izseljenec opravljal v tujini. Tako je na primer Giovanni D. odpotoval leta 1955 v Belgijo, ker je imel tam strica, s katerim je nato delal v premo-govniku. Bruno I. (r. 1940) se je ravno tako izselil v Belgijo, vendar šele leta 1963 in na povabilo dveh tet, ki sta tam že dolgo delali kot služkinji in ki sta mu pomagali, da se je zaposlil v neki pivovarni. Giulio P. (r. 1941) pa je sledil nekaterim vrstnikom in starejšim vaščanom, ki so se začeli konec petdesetih let zaposlovati v Švici kot zidarji in gradbeni delavci.

Nekateri so ohranili za vso delovno dobo isti poklic, drugi pa so se zaposlovali na različnih področjih, kar je bilo odvisno od številnih objektivnih dejavnikov, zlasti od gospodarskih trendov in posledično od delovnega tržišča, in seveda subjektivnih dejavnikov in okoliščin, ki so nekatere silili k iskanju ugodnejših priložnosti. S tem je bila povezana tudi nadaljnja mobilnost. Tako je Bruno I. ostal v pivovarni do predčasne upokojitve zaradi prestrukturiranja in modernizacije obrata. Giovanni D. pa je težko prenašal nezdravo delo v rudniku in se kmalu vrnil domov. Da bi lahko pretrgal delovno pogodbo, so mu od doma celo poslali telegram z izmišljeno vestjo o hudo bolni materi. Na začetku šestdesetih let je nato v domeni s tam bivajočimi vaščani odšel delat v Nemčijo za tesarja, kljub temu da v tem poklicu ni bil izučen. Ker pa se njegova žena ni bila pripravljena ločiti od doma in priti z otroki za njim, se mu je zdela Nemčija preveč oddaljena in se je po šestih letih sezonskega dela raje odpravil v Trst, kjer je nato deset let delal v kamnolomu. Tu je lahko imel pogostejše stike z družino, ki jo je obiskoval dvakrat na mesec. Tudi Gino P. (r. 1937) se med svojim prvim bivanjem v tujini ni najbolje počutil, a je kljub temu kar 5 let vztrajal v Nemčiji, kjer je delal kot zidar. Po opravljeni vojaščini (vojaška obveznost je za izseljence predstavljala precejšnjo oviro, ker je bilo treba pred njeno izpolnitvijo iz leta v leto

obnavljati dovoljenje za bivanje v tujini; tam je moral delavec ostajati vsaj 11 mesecev na leto, en mesec pa je lahko z dovoljenjem konzulata prebil doma) se je nato kot zidar odpravil v Švico, kjer je nekaj časa delal tudi na železnici. Med popotresno obnovo po letu 1976 pa je bilo dovolj dela za gradbene delavce v Furlaniji in se je zaposlil v domačih krajih. Giuseppe M. in njegova žena Marija, ki sta se spoznala in poročila v Belgiji, sta se nato izselila v Kanado, kjer živita že 39 let. Giovanni se je za ta korak odločil v želji po boljšem zaslužku, a predvsem, da bi se izognil nezdravemu delu v premogovniku, ki mu ga je zdravnik odsvetoval. V Kanado je odšel z namenom, da se zaposli kot gozdarski delavec v anglofonskem delu države, vendar je v francoskem delu našel dobro zaposlitev kot zidar, nato pa v neki tovarni, kjer je ostal do upokojitve.

Pogoji dela so bili po pripovedovanjih trdi, in to ne samo v rudnikih. Vse pa je zanimal predvsem zaslužek, tako da so radi delali na akord. Zidarji in drugi gradbeni delavci so včasih delali tudi ob sobotah in polovico nedeljskega dne, s tem da so prevzemali manjša dela na svojo roko. Nekateri so v prostem času nekaj dodatnega zaslužili s tem, da so priskočili na pomoč krajevnim kmetom pri sezonskih opravilih. Tudi bivalne razmere niso bile najlažje, predvsem za tiste, ki so se zaposlovali v rudarskih revirjih. Ti so se morali prilagoditi skupnemu bivanju v delavskih barakah, ki so jih nudile rudarske družbe in kjer si je bilo težko omisliti vsaj nekaj domačnosti in zasebnega življenja. Zato so se mnogi, če je bila le priložnost, v manjših skupinah premeščali k družinam, tako domačim kot priseljenkim, kjer so se jim, ob udobnejšem bivališču, življenjske razmere bolje uredile tudi glede prehrane in ostalih potreb. S skupinskimi bivališči so se večinoma morali sprijazniti tudi gradbeni delavci, ki so bili dokaj mobilni, saj so se pomikali na vedno nova gradbišča, tako da je bila ustalitev težja. To je veljalo predvsem za samske ali tiste, ki so bili na začasnem delu. Kdor je že imel ali si ustvaril družino in se odločil ostati dlje v tujini, je težil k temu, da si čimprej najame ali kupi oziroma zgradi lastno bivališče.

Intervjuvanci v svojih pripovedovanjih v glavnem niso izrecno naglašali problema odnosov z izseljenci iz drugih krajev in z nadrejenimi na deloviščih. Glede slednjih so vsi kot osnovno predpostavko in merilo korektnosti omenjali izpolnjevanje delovnih obveznosti. Glede prvih smo zaznali zavest o skupnih interesih in skupni »usodi«, čeprav so prihajale do izraza tudi etnične in kulturne razlike, včasih tudi v obliki sporov. Razlike so se čutile tudi na ravni »stanovskih« odnosov, na primer med rudarji, ki so bili bolj plačani, in drugimi delavci, ali tudi med samimi rudarskimi delavci, in sicer glede na težavnost in nevarnost dela ter višino plače. Posamezni intervjuvanci so naglašali odnose med priseljenci in domačim prebivalstvom, predvsem v Nemčiji, kjer so konflikti dosegli izrazito ostrino in prešli v prave spopade. Nekateri so z veseljem spregovorili o družabnosti in zabavi. Izseljevanje in tujina sta pomenila za vse najprej delo, vendar ob tem ni smelo zmanjkati časa za »življenje«, ki je bilo pravzaprav glavni smoter vsega truda in prizadevanj. »Interpretacij« tega smotra, načrtov, življenjskih izbir in usod pa je toliko, kolikor je izseljencev samih, tako da se njihovi spomini in občutki glede izseljenske izkušnje, mimo skupnih ob-

jektivnih momentov, na osebni ravni zelo razlikujejo in vsak izmed njih postane zgodba zase. Tri take zgodbe oziroma izseke pričevanj objavljamo tu v skrženi in nekoliko prirejeni obliki kot izvirne dokumente.

Prvo je pričevanje Emilia C. (1929), ki je v drugi polovici petdesetih let delal v Švici in Belgiji. V njegovi pripovedi prihajajo do izraza trde življenjske in zlasti delovne razmere v hribovitem svetu takoj po vojni, ki se niso bistveno razlikovale od razmer v 19. stoletju. Pomanjkanje cest in druge osnovne infrastrukture je onemogočalo uvajanje modernejših kmetijskih prijemov, tako da je kmet pri opravljanju svojega dela lahko računal le na svoje roke in svoja ramena, saj ga tudi vprežna živina ni mogla razbremeniti najhujših naporov. Vendar tudi v tujini življenje ni bilo lahko, niti v bogati Švici, kjer je bil Emilio med tistimi nevidnimi hotelskimi delavci, ki so skrbeli, da bogatim gostom od vsepovsod nikdar ničesar ni manjkalo, in še bolj v belgijskih rudnikih, kjer sta fizični napor in težke delovne razmere v ozkih, temnih in slabo prezračenih rovih spremljala še tesnoba in strah pred nezgodo. Bil pa je vsaj zaslužek in to dober zaslužek, ki je pomagal preganjati slabe misli in privabil Emilija, kot mnoge druge, ki so odhajali v tujino, »ne da bi se spraševali, kam gredo, ne kaj bodo tam delali«. Za Emilia pa le ni predstavljal zadostnega razloga, da bi vztrajal v izseljenstvu več, kot je bilo potrebno za prenavo domačije in za akumulacijo nekaj prihrankov, »ker je moral človek vedno imeti nekaj denarja pri kraju«. Ravno tako ga boljši zaslužek in moderno življenje v urbaniziranih območjih nista toliko zamikala, da bi se dokončno odcepil od hribovskega okolja, kjer je imel svoje korenine in ki ga po treh letih inozemstva ni več zapustil.

Za beneške »dikle« bi lahko rekli, da so zaradi množičnosti tega pojava in pridnosti, po kateri so se odlikovale v tem poklicu, ponesle dobro ime Slovenske Benečije v elitne družbene kroge. To prav gotovo velja za Eni M. (r. 1932), ki nam je pripovedovala o lastni delovni izkušnji na Angleškem proti koncu štiridesetih in na začetku petdesetih let, ko je služila v nekem ekskluzivnem katoliškem šolskem zavodu in nato na nekem lordovskem »dvoru«. Njeno pričevanje izpostavlja predvsem problem t. i. kulturnega šoka, ki je stalen spremljevalec selitvenih pojavov, in srečevanja z različnimi kulturami in načini življenja. V Eninem pričevanju prihaja to do izraza v obliki zbežnosti zaradi jezikovnih pregrad, ki ne dovoljujejo komuniciranja z okoljem, težav pri privajanju na drugačno prehrano in okuse, skratka, skozi bolj ali manj praktične in vsekakor premostljive začetne probleme, ki pa predstavljajo le najneposrednejše elemente veliko globljega in zapletenega spoprijemanja z novim življenjskim in delovnim okoljem. V primerjavi z drugimi izseljenci je imelo to vprašanje pri diklah še dodatne specifike. Kulturni šok, ki se je pri drugih izražal v glavnem na ravni soočanja z urbaniziranim in industrijskim svetom ter drugačnimi življenjskimi kulturami, je imel pri njih močan poudarek tudi v smislu vertikalnih družbenih odnosov. Če so po eni strani ti odnosi predvidevali prilagajanje služkinj strogim pravilom in vlogam, ki jim jih je dodeljevala visoka družba, nam Enijevo pričevanje dokazuje tudi to, da prilagajanje ni bilo le enostransko, čemur sta v njenem primeru pripomogla osebna pokončnost in trdna kulturna identiteta.

Tretji pričevalec, Bernardo C. (r. 1927), zopet izpostavlja napornost hribovskega življenja, od katerega se je ločil, takoj ko je mogel sam odločiti o sebi. Tako je v starosti 20 let (prej mu oče ni dovolil) brez omahovanj sledil svojim sovaščanom v Belgijo, kjer je po 24 letih dela v rudnikih dočakal upokojitev in kjer živi še danes. Čeprav je – kot večina – odpotoval z namenom, da nekaj zasluži in se nato vrne, je v resnici njegova izseljenska odločitev vsebovala že v vzgibih predpostavke trajnejšega razpleta, saj je dozorela tudi iz občutkov utesnjenosti, ki sta mu jih vzbujala hribovski ambient in življenje v družini. Poleg zaslužka ga je torej gnala v svet tudi želja po neodvisnosti in osebni svobodi, zaradi česar se je pozneje celo izogibal domačemu kraju, ker je tudi obisk med počitnicami pomenil ponovno prevzemanje »stare vloge« v izvorni družini, kjer so od njega pričakovali pomoč pri najtežjih kmečkih delih. Bernardovo pričevanje nam – podobno kot Emiliovo – odpira zanimiv vpogled v delo v premogovnikih, ki je po svoje zaznamovalo takratne generacije izseljencev, opozarja pa nas tudi na občutke, ki razdvajajo mnoge izseljence, ko se jim po dolgih desetletjih tujine v jeseni življenja vse bolj toži tudi po nepozabnih krajih svoje mladosti.

PRIČEVANJA²¹

Emilio C. (r. 1929), kuhinjski pomočnik v Švici in rudar v Belgiji:

Jaz sem moral v tujino takoj po vojski, zato ker v Italiji ni bilo dela. Takrat se je hodilo v Belgijo, treba si je bilo pomagati. Ne kot danes, ko je tudi v Italiji polno dela. Takoj po vojski tu v Italiji ni bilo zaslužka. Mi smo hodili delat po hosti, sekati drevje, da smo nekaj zaslužili. Toda težko je bilo les odpeljati. Takrat nismo imeli ne cest ne vozov ne ničesar. Vse je bilo treba na roko nosit. Da si delal, si moral iti v tujino. Leta 1945 so začeli odhajati, eni v Francijo, drugi v Belgijo in potem v Švico, Avstralijo, Kanado in naprej.

V družini nas je bilo osem otrok, oče, mama, strici in tete. Po 13 nas je bilo. Potem so se eni oženili in nas je ostalo 10. Imeli smo kmetijo, po 7, 8 glav živine. Živelimo z mlekom. Oddajali smo ga v mlekarno, potem pa so jo zaprli, ker so šli vsi dol v fabriko delat. Ker je bilo mleka malo, se ni splačalo držati mlekarka.

Je bil vaš oče tudi v emigraciji?

Vsi. Bili smo po vsem svetu. Smo bili v Angliji, smo bili po Belgiji, v Avstriji. Po vojski je bilo organizirano. Ko je prišel razpis, smo se vpisali na občini. Jaz sem bil v Švici, ampak samo eno sezono. Potem je bilo povpraševanje za Belgijo in sem šel v Belgijo.

Se pravi, da ste hodili na sezono?

Ne, odvisno, kaj si delal. V Švico sem šel na sezono. Tam so turisti, delal sem

²¹ Magnetofonske posnetke in prepise pričevanj v benečanskem narečju in italijanščini hrani Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu.

v hotelu. Ko so zaprli ta hotel za dva meseca, pa sem dobil drugo pogodbo, a nisem sprejel. Mi ni bilo všeč. So prišli turisti iz Afrike... ob deveti ali deseti uri zvečer, namesto ležati je bilo treba v kuhinjo in takoj je bila ena ura po polnoči. Zjutraj pa smo morali vstati in ob šesti biti spet v kuhinji. Jaz sem bil kuhinjski pomočnik. Je bilo treba očistiti štedilnik z oljem in ga zakuriti, da je bil gorek, ko so prišli kuharji. Potem so pripeljali sadje, zelenjavo, vse smo morali pripraviti. Bilo je vse sorte dela.

Katerega leta ste bili v Švici?

Jaz sam bil petinpetdesetega. Od aprila do avgusta. Imel sem 26 let. Je bil še eden tu iz Mašer. Sva se vpisala na občini in sva delala skupaj v tistem hotelu. Potem je prišla ponudba za Belgijo in sem se vpisal za Belgijo, od petinpetdesetega do devetinpetdesetega. Prej sem delal doma, na kmetiji. V Belgiji sem imel brata, ki je dve leti starejši. On je šel, ko je imel 20 let. Takrat se je šlo pri 21 letih na nabor. On je šel prej v Belgijo, tako ni šel k vojakom in ostal je v tujini.

Kako je bilo v Belgiji?

Kako je bilo, delat si moral. 1000 metrov pod zemljo, tudi 1600 metrov. Premog. Ni bilo drugega kot premog. Delal sem tudi v rovu, na akord. Vsako jamo je upravljalo eno podjetje. Država je bila dolžna izkopati jamo do globine 100 metrov, nato pa so delo prevzela zasebna podjetja. Jaz sem delal vedno pod zemljo, vedno na dnu.

Ko smo napredovali s kopanjem premoga, je bilo treba tudi podpreti rov zaradi zemeljskega pritiska. Navadno vsak poldrugi meter, če pa je bila plast krhka, vsak meter. Ah, bilo je trdo. Skrb, nevarnost, strah, vročina, vse.

Kje pa ste bivali?

V barakah, ki jih je dalo podjetje. Po 100 ali 150 ljudi skupaj. Mnogi so bivali pri družinah, ki so sprejemale po 10, 12 oseb. Tam je bilo boljše, ker je gospodinja kuhala in pospravljala. V nekaterih barakah so bili sami Italijani, v drugih tudi drugi, Grki, Španci... Težko je bilo živeti skupaj zaradi različne hrane in navad. Mnogo nas je bilo s hribov, ker v hribih je več revščine.

Ste šli v Belgijo z namenom, da ostanete tam?

Imeli smo različne načrte. Jaz sem vztrajal tri leta in pol, potem se je zmanjšalo povpraševanje po premogu. Zaradi stavk smo delali samo dva, tri dni na teden, tako da se ni več izplačalo ostati. Če si popil eno pivo in kupil cigarete, nisi imel več česa prihraniti.

Ko je bilo delo in ni bilo stavk, si lahko dobro zaslužil in privarčeval. Plačeval sem 550 belgijskih frankov na teden za spanje, hrano in pranje perila. Ni bilo dosti, ker sem na akord prejemal tudi do 300 ali 400 frankov na dan. Vsak drugi mesec sem pošiljal domov okrog 100.000 takratnih lir. Ne za družino, hranil sem jih na pošti.

Koliko ur na dan ste delali?

Mi v rovih smo delali po osem ur. Včasih smo naleteli na vodne plasti. Takrat smo delali 5 ur, plačanih pa smo imeli 8, ker v tistih primerih ni bilo časa za počitek ali za malico. Bil si moker do kosti, tudi če smo imeli posebne nepropustne obleke. Voda je curljala s stropa za vrat in če si nosil srajco, si bil še bolj premočen. Taka žila je včasih trajala osem dni in bilo je, kot če bi delali pod vodo. Navadno smo delali v treh izmenah, če je bila voda, pa v štirih.

Se spominjate vašega odhoda od doma in prihoda v Belgijo?
Spominjam se, ja. Odhajali smo, ne da bi vedeli, kam in kaj bomo tam delali. V kovčku smo imeli le nekaj obleke. Prvi teden zaslužka so zadržali, potem pa si konec vsakega tedna prejemal plačo. Ob prekinitvi pogodbe so ti vrnili denar prvega tedna dela.

In prvo srečanje z jamo?
Preden so novinci začeli z delom, jim je vodič razkazal rudnik. Potem smo dobili opremo in začelo se je delo. Prve tedne novinci nismo opravljali nevarnih opravil. Navadno smo nalagali premog v vagone. Potem si postal pomočnik izkušenega rudarja, ki te je uvajal v pravo rudarsko delo. Ta je takoj ugotovil, če si sposoben in zanesljiv, drugače te je odslovil, ker nezgoda je bila vedno na preži in najmanjša nerodnost je bila lahko usodna. Mene je bilo strah bolj vožnje v globino in nazaj. Misel, da se lahko jeklena vrv utrže... in da je pod teboj 1500 metrov votline...

Kako ste uporabili prisluženi denar?
Ko sem se vrnil domov, je bilo treba popraviti hišo. Vložil sem ga v to, ostalo pa dal v banko. Tako je bilo treba narediti, imeti tudi nekaj denarja pri kraju. Kdor je imel možnost, se je preselil v Čedad in si kupil ali zgradil hišo. Večina ni ostajala na vasi. Vsi so hoteli v dolino. V dolino pa si lahko šel samo mimo Belgije. Zdaj je tu zemlja popolnoma zapuščena, vse se je pogozdilo. Nihče več ne kmetuje, senožeti ostajajo nepokošene, le tu pa tam je kak vrčiček ali njivica. Se ne izplača. Vsi hodijo delat v tovarne, ker danes nihče noče več biti kmet. Veste, denar je denar in tudi mene je zamikala tujina, ki je nudila dober zaslužek. Ampak... ugaja mi tudi tukaj in nisem se mogel odločiti, da odidem.

Eni M. (r. 1932), služkinja v Angliji:

Kdaj ste šli za diklo?
Jaz sem šla leta 1945 v Anglijo. Takoj po zadnji vojni je bila mižerja. Jaz sem imela še anga brata in tri mlajše sestre. Tukaj ni bilo nobenega zaslužka... Tam sem bila 4 leta in pol... Tri leta sem delala v eni šoli, sem čedila... So bili iz Italije, Španije, Albanije, iz vseh krajev. To je bil en katoliški zavod, kakih 90 študentov. So tudi spali in jedli tam.

Kako ste izvedeli za to delo v Angliji?
Za to delo sem zvedla, ker je takrat prišel manifest, pravimo mi... Ni bilo kot

sedaj. V vasi nas je bilo kakih 50 deklet. Smo šle v Milan na delavsko zbornico in tam so nam vse povedali. Smo nardile prošnjo in potem so oni odločili, kam nas pošljejo. Ni bilo kaj zbirati, ker je bila ena agencija v Londonu in vsak je napravil samo prošnjo in podpisal pogodbo. Pripravili so nam potne liste in smo šle. Plačali so nam tudi pot. Ni bla reč osebna. Skupino so poslal tja gor.

Pravzaprav, jaz nisem imela še 18 let. Druge so šle prej in jaz sem čakala še 4, 5 mesecev, da sem izpolnila leta in takrat sem potem lahko šla za njimi. Dve leti potem je pršla druga moja sestra, ki je bila dve leti mlajša. Tisto leto, ko sem jaz prišla domu, je pa šla še tretja sestra. Po dveh letih je šla dol v Italijo, tam so bile tekstilne fabrike.

Iz naše vasi, Čeplesišče, nas je bilo kakih 20 tam v Angliji. Ja, eno leto prej, eno leto potem v tistih časih do leta 1950 so hodili. Bli smo v Londonu. Jaz sem bila 20 km zunaj. Kjer je bil ta zavod, so bile hiše na redko, sto metrov naprej je bila ena grofica.

Kako ste se pripravljali, kaj se spominjate o odhodu?

Ja, takrat sem bila mlada... Tist dan, ko sem prišla v London, so mi rekli, da se moram z vlakom peljati še 20 kilometrov naprej in izstopiti v kraju, kjer je bil tisti zavod. Tam da me bo nekdo čakal. Ampak... kaj sem jaz vedela kje in kako... na vlaku je postala ena velika zmešnjava. Pri meni je sedela neka gospa, ki je vse slišala... izstopite tu in tu... in ona mi je pomagala. In ko sem prišla na postajo, je prišel en mož z avtom in me je vprašal za ime. Potem smo se peljali tri četrt ure po hosti... krave so se pasle... Ko sem prišla v zavod, nisem znala kam iti, nisem znala jezika, nisem znala nič. Mož pa je bil zelo pošten. Vzel je takoj italijanski slovar, me vprašal, če sem lačna, če bi jedla. Hrana je bila popolnoma drugačna kot pri nas. Ni se bilo mogoče privaditi. Kuhali so na primer riž z mlekom in sladkorjem in čespljami na vrhu. Si mogel z žlico jest. Mi tistega nismo poznali. Pili so samo čaj, kave niso imeli. Jaz nisem bila vajena te hrane in postalo mi je slabo. Mož mi je potem prinesel kavo, mi pokazal, kje je mleko, kje kruh, jajca, sir in... postreži se sama! Od takrat sem sama vzela, kar sem hotela... saj sem se potem privadila tudi tiste njihove hrane.

Ste tudi vi njih kaj naučili?

Ja, ja, sem, toda pri drugih. V zavodu sem ostala tri leta in pol. Potem je moj oče zbolel in mama tudi. Tako sem šla par mesecev domov. Ko se je stanje izboljšalo, sem se odločila, da grem še eno leto, pa drugam. Pišem agenciji v Londonu in me pošljejo k nekemu lordu. Ta je imel dosti prijateljev in gostov, vsak dan po 20, 30 ljudi. So bila težka dela. Vstajali smo ob petih zjutraj in včasih šli spat ob 1 po polnoči. In tedaj je za lep čas kuharica zbolela. Gospodar me je vprašal, naj jaz kuham. Rekla sem, da znam, toda po našem. Tam pa so bili Francozi, iz Indije, iz Amerike. Hodili so od vsepovsod, ker so hodili jahat in lovit.

Oni so poznali samo kuhano hrano. Juho so skuhal s kokošjim mesom, to meso servirali s smetano, juho pa vrgli stran. Jaz pa sem ponudila malo juhe s testenino za prvo jed. Za drugo pa peteline u peči, z oljem in ocetom, in pečenko. In spekla sem tudi gubanico. Skrbelo me je, kaj bo gospodar rekel. Bil je zelo strog. Kuharica je delala že 40 let, jaz pa sem bla tista, ki je na mizo nosila, in sem morala stokrat prinesiti nazaj, ker to ni bilo dovolj kuhano, ono ni bilo dovolj pečeno, tole je prežgano, tole ni dovolj slano... Takrat sem se prav potila. Pa je prišel gospodar. Povej s čim si to nardila (juho) – je dejal. Če vam povem – sem rekla – ne boste več jedli. Ste jo pojedli? Je bila dobra? – sem vprašala. Potem sem povedala, da sem dala notri kokoš, olje, ocet in tako naprej. Bila je dobra, vsi so jo radi snedli – je dejal. Potem peteline. Ja – sem rekla – vi peteline kuhate. Petelini pa so za peč. So bili dobri? Ja, dobri. In pa gubanica – sem vprašala – to pa je pecivo po našem. Ko sem jo nesla na mizo, so spraševali, kako se jo pripravi. To pa je tajnost – sem rekla – ki je ne smem povedati. En Amerikanec me je vprašal, če mu naredim eno, da jo nese v Ameriko. En teden sem delala za kuharico, ampak po našem. Znala sem tudi na njihov način, saj sem bla štiri leta tam in sem videla vsak dan, kako so kuhali. Ampak jaz sem kuhala po našim. Če hočejo, naj snedejo, če nočejo, pa... jaz nisem bila tam za kuharico.

Bernardo C. (r. 1927), rudar v Belgiji:

V Belgijo ste odšli leta 1948. Kaj se o tem spominjate?

Eh, bila je mižerija in odhajali smo gor. Bil je razpis in prijavil sem se. Star sem bil 20 let in za štiri dni sem se uspel izogniti vojaščini. Rojeni do zadnjega aprila so morali namreč k vojakom, jaz pa sem rojen 4. maja in tako sem se izmaknil. 24 let sem delal v rudniku. Na začetku šestdesetih let je prišla kriza. Jaz sem imel že 13 let dela, še 12 mi jih je manjkalo za penzijo, ker se je takrat odhajalo v pokoj po 24 letih. Pred mano pa so šli po 28 in še prej po 30.

Z moje vasi smo odšli v treh v Belgijo, eden pa se je v Milanu premislil in se vrnil domov. V Belgiji pa jih je bilo že mnogo vaščanov, ki so odšli že leta 1946. Takrat me oče še ni pustil z njimi. Do 18. leta so zahtevali dovoljenje staršev, drugače občina ni pustila podpisati delovne pogodbe. Na pot sem se podal ob veliki noči in tako sem preživel prvo veliko noč v Belgiji. Dva dni kasneje sem že delal v jami. Spominjam se, da so nas v Milanu čakali delegati, ki so nas razmeščali in usmerjali v ta ali oni rudnik. Če pa si imel naslov nekoga, ki je že bil v Belgiji, si lahko odšel k njemu. Vlaki so bili polni. Premikali smo se tudi iz enega rudnika v drugega.

Koliko časa ste nameravali ostati v Belgiji?

Eno leto. Potem pa sem se premislil, ker doma sem moral delati še več kot v Belgiji. Pri šestnajstih letih sem že nosil kvintale drvi, sena in vsega na

ramenih, ker tu ni bilo cest, vse je bilo treba tovoriti na ramenih. Travniki so bili počiščeni, njive obdelane, treba je bilo obdelovati polja in kositi. Ko je dozorel kostanj, ga je bilo treba pobrati in odnesti domov in ravno tako krompir. Kvintali in kvintali. Iz Sovodenj je bilo treba pretovoriti moko, koroza pa dvakrat, najprej v dolino v mlin, nato spet v vas. Življenje ni bilo lahko. Zaradi tega sem rajši ostajal v Belgiji in poleti nisem prihajal niti na obisk, drugače sem moral delati kot osel. Rajši sem se 15 dni potepal po Nemčiji in Franciji. Doma sem se počutil kot suženj. Ko so leta 1956 naredili cesto, sem prišel z motorjem. Problem je bil tudi odnos z očetom, s katerim se nisva razumela. Jaz sem se hotel poročiti z nekim dekletom, ki ga on ni maral. On je hotel nevesto, ki bi bila sposobna nositi kvintale. Takrat je bilo treba delati in samo delati. Prepirala sva se in tako... se nisem nikoli poročil. V Belgiji pa sem si našel družico in z njo živel 27 let.

Kako je bilo prva leta v Belgiji?

Najprej smo bivali v nekem bivšem ujetniškem taborišču, v barakah, okrog 10.000 ljudi. Delali smo z nemškimi ujetniki, vendar ločeno. Njih so zadržali do leta 1949. Niso jih puščali iz taborišča, drugače je prišlo takoj do prepirov med Poljaki, Nemci, Madžari in Čehi. Poleti je bilo kar v redu. Pozimi pa je zeblo, kljub kurjenju sredi barake. Zdravje je trpelo, ker nas je spalo po 20 v eni sobi in zaradi kurjave je primanjkovalo kisika. Po šestih mesecih smo se preselili k družinam. Hrana je bila boljša. Eden se je nato poročil, drugemu se je pridružila žena in otroci... Z bratom sva stanovala pri neki družini iz Benetk. Kuhinja je bila dobra. Njihov zaslužek pa je bil predvsem v pijači, ker po večerji so prihajali na obisk prijatelji. Igrali smo karte, popili kak kozarec in se čutili bolj zadovoljne.

Kakšno je bilo delo v rudniku?

Začel sem v glavnem rovu. Tam je bilo delo »čisto«, toda zelo naporno, ker smo morali premikati 105 kg težke cementne bloke. Z njimi smo oblagali stene rova. Potem sem šel delat drugam, kjer smo rove zavarovali z železnimi podporniki. Bilo je lažje. Pogosteje pa je bilo treba popravljati podpornike, ki niso bili tako močni kot beton in so se upogibali pod zemeljskim pritiskom. Delal sem tudi v rovih, ki jih je zalivala voda. Če so črpalke odpovedale, smo imeli noge v vodi. Kopal sem tudi premog, kar pa je po mojem med najlažjimi opravili. V rudniku je cela vrsta drugih poklicev in to zelo odgovornih. Od njih je odvisna varnost. Mnogi delavci so ostali spodaj, ker niso dovolj vestno opravljali svojega dela. Na srečo nisem imel nesreč. Nikoli niti praske, lahko rečem.

Nevarnost je vedno prisotna. Kjer je bil rov podprt z železom, je bilo bolj nevarno, ker nisi zaznal, da se plast premika. Les pa škripa in te opozori na nevarnost. Zato smo podpirali kombinirano z železom in tramovi. Pogostokrat je žila navpična in rov se spusti po 15 metrov v globino. To zahteva posebno tehniko.

Delali smo v treh izmenah po osem ur. Eno uro je trajala pot s površine do delovišča, ki je bilo tudi do 8 km daleč. Efektivnega dela je bilo 5 do 6 ur. Kdor je delal bliže izhoda, je seveda delal več časa.

Jaz sem bil spodaj 24 let in pol. Več ko si delal, več si zaslužil. Najbolje se je godilo tistim, ki so »pritiskali na gumb«, upravljali stroje na površju, ker je bilo vse električno. Delali so za plačo, ostali pa so vsaj vsi živi in ni se jim bilo treba bati nevarnosti.

Po končanem delu?

Včasih smo hodili na ples, malo smo popivali, igrali karte, krožili po naselju, se zabavali. Sprva smo delali šest dni na teden, nato pet. Takrat smo se odpravili na ples tudi nekoliko dlje. Ko sem si kupil motorno kolo, pa sem obiskoval svoji sestri.

Kaj pa odnosi z Belgijci?

V glavnem so bili odnosi dobri, čeprav ni manjkalo niti sporov. Pravili so nam »maccheroni« in to nam ni bilo všeč. Svoje pa je prispeval tudi alkohol. Prepirali smo se tudi med priseljenci. Spominjam se skupine fantov iz Abrucov. Bili so nam nevoščljivi, ker smo bili boljši plesalci in dekleta so raje plesala z nami. Zato so nas čakali z vodo.

Kako ste uporabili denar?

Najprej sem si kupil kolo. Potem, po petih, šestih letih motor. Takrat so vsi imeli motor. To je bilo moje veselje. Nekaj malega sem pošiljal domov in ko sem prihajal na obisk, sem jim pomagal, da so si kaj kupili. Ko pa sem si dobil družico, nisem mogel več pošiljati. Oni so imeli posestvo in morali so si pomagati sami. Meni tudi ni dosti ostajalo. Odvisno pa je tudi od značaja. Kot sem že rekel, meni doma ni ugajalo. Ljubil sem prostost in rad sem živel, kakor se mi je zdelo. Doma pa sem moral delati. Tudi ko sem bil na počitnicah, sem moral zgodaj vstajati in če sem zamudil, so mi še očitali.

In ko ste se upokojili?

Nekaj časa sem delal na bencinski črpalki in opravljal kaka manjša opravila, a samo za kratek čas. Doma sem imel nekaj ovc in perutnine, da nisem zgubljal časa s prijatelji po gostilnah. Človek se lahko kmalu preda alkoholu. Poznam jih dosti...

Ste kdaj pomislili na povratek?

Nisem se še odločil. Pred časom sem že živel tri leta v Čedadu, a sem se vrnil v Belgijo. Zdaj prihajam za kak teden poleti. Ja, rad bi spet živel tu na vasi, toda samo poleti. Pozimi je preveč tužno. Rad bi se vrnil, a ne dokončno. Zima je preveč žalostna, čas nikoli ne mine in v vasi ni več življenja. Ostanesh zaprt doma in počutiš se kot v zaporu.

Tabele

Tabela 1: Število prebivalstva v občini Sovodnje v obdobju 1871–1991

Leto	Rezidentni	Prisotni	Začasno odsotni – nahajajo se v				
			Italiji	tujini	italijan. kolonijah	Skupno	%
1871	1820	1820				0	0
1881	2017	1871				149	7,39
1901	2078	1939				139	6,69
1911	2026	1926	15	96		111	5,48
1921	2143	1905	36	213		249	11,62
1931	2044	1789	123	150		273	13,36
1936	1867	1806	42		32	74	3,96
1951	2077	1726	55	322		377	18,15
1961	1741	1470	120	288		408	23,43
1971	1226	1146	66	14		80	6,53
1981	1029	1015				14	1,36
1991	787	771				16	2,03

Vir: Popisi prebivalstva

Tabela 2: Izseljenci po spolu in obdobju izselitve

Leta	Moški	Ženske	Skupaj
1881-1890	2	0	2
1891-1895	2	0	2
1896-1900	1	0	1
1901-1905	7	0	7
1906-1910	11	0	11
1911-1915	41	8	49
1916-1920	15	3	18
1921-1925	27	8	35
1926-1931	56	8	64
Neznano	52	20	72
Skupno	214	47	261

Tabela 3: Izseljenci po letu odhoda in po državi, kjer se nahajajo (1931)

Leta	Amerika	Francija	Drugo
1881-1890	0	0	2
1891-1895	0	0	2
1896-1900	0	0	1
1901-1905	3	0	3
1906-1910	8	0	3
1911-1915	46	0	3
1916-1920	16	0	2
1921-1925	31	3	1
1926-1931	27	22	15
Neznano	37	20	16
Skupno	168	45	48
%	64,37	17,24	18,39

Tabela 4: Starost izseljencev ob odhodu*

Starost	Moški	Ženske	Skupaj	Skupaj %
0 – 15	7	2	9	4,81
16 – 20	4	4	8	4,28
21 – 25	30	5	35	18,72
26 – 30	46	4	50	26,74
31 – 35	35	2	37	19,79
36 – 40	19	3	22	11,76
41 – 45	10	2	12	6,42
46 – 50	6	1	7	3,74
51–	4	3	7	3,74
Skupno	161	26	187	100,00

* V 73 primerih (pri 52 moških in 21 ženskah) leta odhoda ni bilo mogoče dognati.

Tabela 5: Izseljenci po izvornem kraju

Kraj	
Čeplesišče	56
Polava	8
Gabrovica	10
Mašere	55
Jeronšče	4
Trčmun	35
Jeline	3
Duš	7
Matajur	27
Barca	16
Pečnije	3
Strmica	19
Ložac	3
Sovodnje	15
Skupaj	261

Tabela 6: Izseljenci po vrsti sorodstvenega razmerja s poglavarjem družinskega agregata

			Poročeni	
		%		%
Poglavar	24	9,20	18	75,00
Soproga	8	3,07	8	100,00
Sin	68	26,05	7	10,29
Hči	22	8,43	4	18,18
Brat	104	39,85	10	9,62
Sestra	11	4,21	2	18,18
Svak	8	3,07	5	62,50
Stric/teta	7	2,68	0	0,00
Drugo	9	3,45	1	11,11
Skupaj	261	100	55	21,07

Tabela 7: Statistika družin po številu izseljenih članov

	Število izseljenih članov			
	eden	dva	tri	štiri in več
Število družin	73	39	16	17
%	50,34	26,90	11,03	11,72

Tabela 8: Izbrisani iz matične knjige iz občine Sovodnje po inozemskih ciljnih izseljevanja (1950–95)

		%
ZDA	8	1,50
Belgija	162	30,34
Francija	128	23,97
Velika Britanija	44	8,24
Švica	52	9,74
Kanada	92	17,23
Jugoslavija	11	2,06
Avstralija	20	3,75
Nemčija	17	3,18
Skupno	534	100

Vir: Občinski arhiv Sovodnje, Registri delle pratiche emigratorie

SUMMARY

MATERIAL ON EMIGRATION FROM 'VENETIAN SLOVENIA':
THE CASE OF THE COMMUNE OF SOVODNJE/SAVOGNA

Aleksej Kalc

Of all the areas of Italy which are home to Slovene communities 'Venetian Slovenia' (Beneška Slovenija) has experienced the most conspicuous emigration, becoming at the same time one of the main 'emigration zones' of Friuli. In this westernmost extremity of Slovene ethnic territory, which includes the commune of Sovodnje (Comune di Savogna), the phenomenon of emigration began to grow rapidly in the second half of the last century, following the seasonal and temporary patterns typical of the whole of the Alpine area. After the Second World War this emigration became a continuous mass exodus of a population to whom the undeveloped mountainous environment, removed from the modern world, no longer offered an acceptable economic future or prospects of a decent life. This article is the fruit of archive and field research carried out as part of the Youth Research Camp 'Sovodnje 96', whose goal was to confront a group of young students and pupils with emigration issues in this commune via documentary material and direct contact with the 'protagonists' of local emigration history.

The first part of the article provides a review of migration movements before and after the First World War with the help of the commune's population registers. These registers offer an insight into the dynamics, structural characteristics and orientation of emigration currents. A curious local peculiarity is that alongside continental emigration there was considerable emigration to the United States of America, something not to be noted anywhere else in the mountainous part of Friuli. This emigration, which began at the beginning of the century and lasted until the first years after the First World War, initially had a temporary character. When the American law on quotas came into force, it changed into definitive settlement and the formation of 'Venetian Slovene' colonies in various parts of the USA. In the second half of the 1920s a fairly numerous stream of emigrants began heading for the mining regions of France. In the 1930s, when Italy adopted a very restrictive emigration policy, many inhabitants of the commune headed for the interior of the country and for the Italian colonies in Africa. Research has showed that while this emigration remained temporary in character, male emigrants – heads of families and younger and unmarried brothers – far outnumbered women. Female emigrants for the most part followed their male family members (above all to the USA), though there were also cases of girls emigrating to Italian cities to take up domestic work. The phenomenon embraced above all the higher-lying settlements, where the crisis of the traditional agrarian/pastoral economy was more acute, while with regard to the progress of emigration processes, the role of kinship and social networks and 'chain-reactions' of de-

partures becomes more evident. The second part of the article deals with the period after the Second World War, when as the result of a typological transition of the phenomenon and its negative demographic effects the commune lost almost 63 per cent of its population over the course of four decades. The main destinations of these emigrants were Belgium and France (Italy had reached special agreements with these two countries for the acceptance of an Italian workforce), followed by Canada, Switzerland and Great Britain. Many citizens of the commune (some after returning from abroad) settled in the commercial centers of Friuli-Venezia Giulia, especially after the earthquake of 1975 which was followed by the reconstruction and economic growth of the region. From the testimonies collected among Sovodnje emigrants and returned emigrants, emigration appears as a 'physiological' phenomenon with which the community was familiar. Departures were never accompanied by a feeling of resignation and impotence, but by faith in a tried and tested strategy which represented a constant in the collective economic consciousness. This did not diminish the trauma of emigration, expressed through the emptying of once lively villages, in the confrontation with a new cultural and social environment, and in the work itself, especially in mines, where physical fatigue was accompanied by claustrophobia and the constant fear of accident. On the other hand the choice of emigration meant moving in step with the modernization of society and, for younger people, a kind of 'initiation' into an independent life. These aspects and personal views of the emigration experience are also reflected in the accounts of three emigrants printed as documents of oral history at the end of the article.